

Проблемні питання визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» та напрямки його вдосконалення

Старинський Микола Володимирович¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.05.2024	Право	343.72

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.12633156>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена дослідженню поняття «внутрішньо переміщені особи» та особливостям його конструювання задля вдосконалення. Автором проаналізовані суспільні відносини в результаті яких виникало таке явище як внутрішньо переміщені особи. На основі дослідження історичних подій було зроблено висновок, що в попередні історичні періоди існування України на її території з'являлись внутрішньо переміщені особи, проте на законодавчому рівні такими не вважались – люди що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи в 1986 році.

Після отримання незалежності Україна більше уваги почала приділяти питанням забезпечення внутрішньо переміщених осіб, в результаті чого були прийняті цілий ряд нормативних актів з цього питання.

Ситуація пов'язана з вирішенням питань внутрішньо переміщених осіб та забезпеченням їх прав та інтересів кардинально змінилась після повномасштабного вторгнення РФ та територію України і окупації частини її території, що актуалізувало наукові розробки в цій сфері.

В результаті дослідження автор прийшов до висновку, що в сучасні науці є три основні підходи до визначення внутрішньо переміщених осіб. Представники першого підходу, конструюючи визначення, роблять акцент на причинах цього явища перераховуючи їх у визначенні. Представники другого підходу роблять акцент на політико-правовій приналежності особи до певної держави в якій отримують цей статус. Представники третього підходу роблять акцент на тому, що внутрішньо переміщені особи є елементом міграційної політики. На основі аналізу позицій представників зазначених підходів автор пропонує власні визначальні ознаки та пропонує визначення поняття «внутрішньо переміщені особи», що, на його думку, є більш об'єктивним ніж те, яке закріплене в чинному законодавстві України.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, біженці, забезпечення внутрішньо переміщених осіб, міграція, переміщення населення.

¹ доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, м. Суми, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-2661-5639>

Problematic issues of defining the concept of "internally displaced person" and directions for its improvement

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of "internally displaced persons" and the features of its construction for improvement. The author analyzed the social relations that resulted in such a phenomenon as internally displaced persons. Based on the research of historical events, it was concluded that in the previous historical periods of Ukraine's existence, internally displaced persons appeared on its territory, but at the legislative level they were not considered as such - people who suffered as a result of the Chernobyl disaster in 1986.

After gaining independence, Ukraine began to pay more attention to the issue of providing for internally displaced persons, as a result of which a number of normative acts on this issue were adopted.

The situation related to solving the issues of internally displaced persons and ensuring their rights and interests changed radically after the full-scale invasion of the Russian Federation and the territory of Ukraine and the occupation of part of its territory, which actualized scientific developments in this area.

As a result of the research, the author came to the conclusion that in modern science there are three main approaches to the definition of internally displaced persons. Representatives of the first approach, constructing a definition, emphasize the causes of this phenomenon, listing them in the definition. Representatives of the second approach emphasize the political and legal affiliation of a person to a certain state in which they receive this status. Representatives of the third approach emphasize that internally displaced persons are an element of migration policy. Based on the analysis of the positions of the representatives of these approaches, the author offers his own defining characteristics and offers a definition of the concept of "internally displaced persons", which, in his opinion, is more objective than the one established in the current legislation of Ukraine.

Key words: internally displaced persons, refugees, support for internally displaced persons, migration, population displacement.

Вступ

Окупація в 2014 році Автономної республіки Крим, що є міжнародно визнаною територією України та частини Донецької і Луганської областей, ознаменувала в новітній історії України початок нового етапу її існування – етапу функціонування в умовах зовнішньої агресії і війни. Як результат, для захисту своєї територіальної цілісності та мирного населення в Україні була оголошена антитерористична операція. Результатом цієї операції стало ведення військових дій на вказаних територіях та переміщення понад 1 млн. осіб мирного населення на більш безпечні території в межах України.

Новий етап в історії України розпочався 24 лютого 2022 року. Неспровокована військова агресія РФ проти суверенної України стала відправною точкою початку військового вторгнення, в результаті чого держава змушена була пристосовуватись до нових реалій життя вже в умовах повномасштабної війни. Ведення конвенційних військових дій, окупація території, створення окупаційних адміністрацій на окупованих територіях, знущання над цивільним населенням окупаційними військами РФ, стали причинами того, що в Україні 6,5 млн. осіб покинули території держави, 3,7 млн. осіб з окупованих територій та територій, які стали близькими до ведення військових дій змушені були покинути свої місця проживання і переселитись в іншу частину держави [20].

Як результат, перед Україною постало ряд питань, від вирішення яких залежить подальше її існування як держави, в якій забезпечуються права і свободи людини і громадянина. Одним з таких питань є питання визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб, а головне – вироблення чіткого визначення, що максимально точно відображало цей статус, і яке можна було б використовувати в нормативно-правових актах, що унормовують цей статус.

Аналіз публікацій. Дослідження наукових праць, в яких автори тим чи іншим чином торкаються питання правового забезпечення функціонування внутрішньо переміщених осіб, дає можливість говорити про те, що ця проблематика у українській юридичній науці інтенсивно почала розроблятися після 2014 року – року окупації АРК. До цього питання внутрішньо переміщених осіб розкривались в аспекті характеристики міграційних процесів [27] та правового статусу біженців [8]. Після анексії АРК питання внутрішньо переміщених осіб стали об'єктом уваги значної кількості робіт вітчизняних науковців. Так, питання пов'язані з характеристикою поняття «внутрішньо переміщені особи» і його синоніми стали предметом дослідження таких науковців як: Н.В. Блюк [4], І. Грицай [7], К.Є. Гожа, О.П. Рекотова [6], Н.С. Ісаєва [9], Л.Р. Наливайко, А.Ф. Орешкіна [22], М.П. Кобець [12], М.І. Малиха [18]. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб розкривали в своїх роботах В. Михайловський [19], К.О. Крахмальова [15]. Дослідженням стандартів захисту прав переміщених осіб займалися І.Г. Козинець, Л.В. Шестак [13], О.В. Роговенко [28]. Питання реалізації державної політики та вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб розкривали в своїх роботах О.Я. Капінус [10], О.А. Малиновська [17]; через призму соціального захисту прав розкривали питання переміщених осіб О.П. Лішик [16].

Разом з цим, не дивлячись на значну кількість робіт, питання, що пов'язані з виробленням поняття «внутрішньо переміщена особа» все ще залишаються відкритими.

Враховуючи це *метою* нашої роботи є аналіз існуючих як наукових, так і нормативних підходів до визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», а *завданням* – вироблення поняття «внутрішньо переміщена особа».

Результати

Розкриття сутності та змісту поняття «внутрішньо переміщена особа», з нашої точки зору є неможливим без розуміння історії виникнення цього явища.

Як свідчить новітня історія земель, що є територією сучасної України, питання переміщення населення з однієї частини держави в іншу мало місце неодноразово. Так, в період існування Радянського союзу переміщення населення українців було масовим, об'єктивувалось у депортаціях і мало характер державної політики.

В 1925 – 1928 роках в результаті роботи так званої тристоронньої комісії УРСР, БРСР та РРФСР щодо перерозподілу кордонів з українських земель Стародубщині, Білгородщини, Орловщини, Дону сотні тисяч українців були депортовані до Кубані, Далекого Сходу та Південно-Західного Сибіру і Казахстану. 30-ті роки двадцятого століття ознаменувались «куркульськими» висилками також сотень тисяч українців. Із окупацією Радянським Союзом Західної України, Західної Білорусі та країн Балтії у 1939 – 1940 роках, депортації торкнулись не лише українців, а й інших народів, що мешкали на цих землях. В 1947-48 роках в результаті боротьби з «неблагонадійними» було здійснено переселення з західних областей України 26460 сімей (76268 осіб) «активних націоналістів і бандитів». Також 21197 сімей (61066 осіб) було спрямовано на роботу у вугільній промисловості східних районів СРСР, інші 5264 сім'ї (15202 особи) в Омську область [5, 26].

В кінці 80-х років ХХ століття переселення українців з постійних місць проживання вже мало іншу причину, а саме 26 квітня 1986 року сталась техногенна катастрофа на

Чорнобильській АС, в результаті чого зі значних територій населення, з метою захисту його здоров'я, було примусово відселене, хоча і не все. Люди фактично набули статусу внутрішньо переміщених осіб та, стали такими, що є соціально незахищеними та такими, що потребують додаткового соціального захисту з боку держави. Як наслідок, аварія на Чорнобильській АЕС спричинила появу в пострадянському просторі нової категорії громадян з окремим правовим статусом, хоча офіційно їх ніхто не означував як внутрішньо переміщені особи [3, с. 31].

З отриманням незалежності, Україна стикнулася з такою категорією переміщених осіб як біженці в результаті збройних конфліктів. Так в результаті Придністровського конфлікту з території Молдови та прикордонних територій з західної частини в інші частини України переселилось значна кількість мирних жителів.

Подальша історія сучасної України була пов'язана з її становленням як демократичної держави, на території якої забезпечуються права та свободи людини і громадянина. Як результат, Україна стала новою домівкою для близько 5 тисяч іноземців.

Ситуація кардинально змінилась з 2014 року коли РФ незаконно анексувала АРК і загострилась з 2022 року після повномасштабного вторгнення РФ на суверенну територію України, в результаті чого Україна знову стикнулася з проблемою переміщених осіб.

Таким чином, як бачимо, питання переміщених осіб було одним з ключових протягом новітньої історії України. Воно постало у центрі уваги української держави і системно почало вирішуватись і унормовуватись лише з отриманням нею незалежності.

Правове врегулювання статусу осіб, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи унормовувалось Постановою Ради Міністрів Української РСР «Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС» від 14.12.1989 [23].

В незалежній Україні на законодавчому рівні вперше статус внутрішньо переміщених осіб було урегульовано з прийняттям Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.12.1991 та Постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок відселення та самостійного переселення громадян з територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС» від 16.12.1992 [7, с. 130].

В розвиток положень цих нормативних актів були прийняті Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [25] та Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи». Проте їх аналіз дає можливість стверджувати, що особи, які постраждали від аварії на ЧАЕС, як внутрішньо переміщені особи не визнавалися, хоча окремі з них фактично такими були.

Як зазначають дослідники, вперше поняття «внутрішньо переміщена особа» було запропоновано в Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [7, с. 130]. Проте закріплене у зазначеному законі визначення піддається критиці в наукових роботах та має бути вдосконалене.

Роблячи проміжний висновок з вище зазначеного, можемо констатувати, що соціальне явище «переміщені особи» не є новим явищем. Для новітньої історії України є характерним те, що вона, практично з самого початку свого існування, мала питання які були пов'язані з переміщеними особами. Разом з цим аналіз новітньої історії свідчить, що причини цього явища можуть бути різні.

В точки зору держави причини виникнення явища переміщених осіб можна поділити на: а) ті які залежать від держави і б) ті які не залежать від держави. До перших варто віднести: 1) політику держави, що може бути як направлену на соціальний захист населення, так і на його пригноблення та 2) стан екологічного та техногенного середовища, що сформувалось на території держави незалежно від її волі. До других варто віднести зовнішню агресію (війна).

З точки зору особи, що вимушено переміщується причинами цього може бути: збройний конфлікт, тимчасова окупація, надзвичайні ситуації техногенного чи екологічного характеру.

Переходячи безпосередньо до формулювання визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», проаналізуємо існуючі підходи, що є в науковій літературі. Аналіз наукових праць, що тим чи іншим чином торкаються питання визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» дає можливість зазначити, що на сьогодні в науковій літературі немає однозначного сприйняття цього терміну. Разом з цим системний аналіз існуючих позицій дає можливість виділити як мінімум три підходи формулювання досліджуваного нами поняття.

Представники першого підходу, конструюючи визначення, роблять акцент на причинах цього явища перераховуючи їх у визначенні. Зокрема, на думку Л. Р. Наливайко та А. Ф. Орешкової, внутрішньо переміщеними особами є громадяни України, а також громадяни іншої держави чи особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах та мають право на постійне проживання на території України, які змушені залишити місце свого постійного проживання всередині міжнародно визнаних кордонів держави внаслідок: побоювань стати жертвою переслідувань, неможливості повною мірою користуватися гарантованими законодавством України захистом у місці свого постійного проживання; існування загрози для свого життя або членів своєї сім'ї, безпеки чи свободи; відчуття на собі або членах своєї сім'ї наслідків насильства в ситуаціях збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини; зовнішньої агресії; іноземної окупації; громадянської війни; збройних зіткнень на етнічній, релігійній, мовній чи іншій основі, що порушують громадський порядок у місці його постійного проживання; надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [22, с. 37]. Як людей чи групи людей, які були вимушені покинути свої домівки, щоб урятуватися від збройних конфліктів, проявів насильства, або масових порушень прав людини сприймає внутрішнє переміщених осіб М.М. Сірант [29, с. 156].

Представники другого підходу роблять акцент на політико-правовій приналежності особи до певної держави в якій отримують цей статус. Так на думку Ф. Мейдінг, внутрішньо переміщені особи – це люди, які залишають свої будинки, але не перетинають кордонів, підконтрольні своїм урядам та державі-суверену [1, с. 143]. Як особу, яка є громадянином своєї держави, але змушена покинути місце постійного проживання і переселитися в інше місце в результаті військової агресії, стихійного або техногенного лиха сприймає внутрішньо переміщену особу Р. І. Наджафгулієв [21, с. 8]. На думку Г. Капліної внутрішньо переміщені особи – це особи, які підпадають під визначення «вимушені переселенці», але які, покинувши місце свого постійного проживання, залишаються в країні своєї громадської належності та можуть користуватись її захистом [11, с. 57].

Представники третього підходу роблять акцент на тому, що внутрішньо переміщені особи є елементом міграційної політики. Так, на думку М. Ніколайчука «внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різномірні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища [2, с. 109]». Як

суб'єкт міграції, яка залишила постійне місце проживання та шукає притулку на території власної держави сприймає внутрішньо переміщену особу Т. Титаренко [16]. Н. Прокушева сприймає внутрішньо переміщених осіб як категорію вимушеної міграції, що використовується поряд із поняттями «біженець», «переміщена особа» [16].

Безумовно кожен із зазначених підходів має як переваги, так і недоліки і має право на існування. Разом з тим, для конструювання визначення висловимо наступні міркування.

При наданні визначення будь-якого поняття безумовно важливим є звертати увагу на причини його виникнення та існування. Разом з тим, сучасний світ є надто мінливим, щоб перелічити всі причини виникнення досліджуваного нами явища. В цьому аспекті, ми вважаємо за можливе, у визначення, звернути увагу лише на загальні причини виникнення явища. Такий підхід, в разі імплементації терміну у законодавство, дасть можливість значно подовжити «життя» терміну і не спричинити незручності в разі виникнення нових підстави появи явища та необхідності вносити зміни в нормативні акти.

Говорячи про внутрішньо переміщених осіб варто вказувати на політико-правову приналежність, оскільки саме держава, на території якої виникають підстави в результаті яких виникає досліджуване нами явище – внутрішньо переміщені особи, є тим суб'єктом який гарантує захист прав та інтересів цих особи. І саме держава буде надавати статус «внутрішньо переміщеної особи» наділяючи людей певним набором прав та обов'язків. Разом з цим, акцентувати увагу виключно на громадянах держави ігноруючи при цьому іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебували на території держави до появи причин виникнення досліджуваного нами явища є неприпустимим. Це обґрунтовується тим, що в умовах сучасної глобалізації жодна демократична держава не може існувати ізольовано від зовнішнього світу. Це призводить до того, що на території держав постійно відбуваються міграційні процеси, результатом яких є поселення на території держав іноземців чи осіб без громадянства. Також варто звернути увагу на те, що кожна демократична держава, яка є підписантом Загальної декларації прав людини і громадянина гарантує і забезпечує права не тільки своїх громадян, а і всіх людей, які на законних підставах перебувають на її території.

Разом з цим, для конкретизації визначальної ознаки, яка дасть можливість окреслити категорію «внутрішньо переміщені особи», вважаємо за можливе у визначенні вказати на законність підстави перебування та наявність постійного місця проживання.

Щодо сприйняття внутрішньо переміщених осіб через категорію міграційної політики, варто зазначити наступне. Міграційна політика держави як її цілеспрямована діяльність, що пов'язана з регулюванням та контролюванням міграційних процесів, а також сукупність засобів для її реалізації та досягнення передбачає наявність чітких планів та перспектив на таку діяльність. Враховуючи те, що внутрішньо переміщені особи потребують додаткової державної фінансової підтримки, досить важко привести приклад свідомого створення такої ситуації в демократичній державі. Враховуючи це внутрішньо переміщені особи не можуть розглядатись як суб'єкт міграційної політики чи її елемент, а є її наслідком.

Конструювання визначення поняття «внутрішньо переміщена особа», з нашої точки зору, також потребує аналізу законодавчо закріплених визначень.

Звернення до чинних нормативно-правових актів України, які врегульовують статус «внутрішньо переміщені особи» дає можливість констатувати, що дане визначення закріплене в ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [24], відповідно до якої внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території

України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Аналіз даного визначення свідчить про те, що воно, в порівнянні з визначеннями, що запропоновані науковцями, є найбільш наближеним до об'єктивної реальності. Воно включає практично всі елементи і усуває зауваження, які були висловлені вище. Разом з тим, ми вважаємо, що для більш точного розуміння сутності та змісту правового статусу «внутрішньо переміщена особа» визначення має включати вказівку не лише на підстави вимушеного переміщення, а й має містити вказівку на суб'єкта, з волі якого особа здійснює переселення. Це дасть можливість отримувати статус «внутрішньо переміщена особа» людям, які були змушені переселитись на іншу територію з волі держави чи її органів, зокрема під час примусового відселення з території ведення військових дій.

Враховуючи викладене, вважаємо за можливе термін «внутрішньо переміщена особа» визначити як громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, що з власної волі або з волі держави в особі уповноважених нею органів, змушена залишити або покинути своє постійне місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру.

Проведена нами розвідка може бути основою для подальшого наукового дослідження статусу «внутрішньо переміщена особа» в результаті якого може бути вдосконалене чинне законодавство України, що в кінцевому випадку дасть можливість максимально повно забезпечити права та свободи всіх людей які знаходяться на її території.

Список використаних джерел

1. Francis Mading Deng. The Global Challenge of Internal Displacement, 5 WASH. U. Journal of Law & Policy. 2001. P. 141–144.
2. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. Rehional'na ekonomika. 2005. Vol. 3, № 37. P. 105–112.
3. Басова І. С. Внутрішньо переміщена особа як суб'єкт права соціального забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2019. 216 с.
4. Блюк Н.В. Термінологія та понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. Право і суспільство. №3. 2022. С. 142-147. <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/05fb4928-ca83-423f-adce-98061e36aef/content>
5. Від депортації до депортації. Суспільно-політичне життя холмсько-підляських українців (1915—1947). Дослідження. Спогади. Документи. Том 1. Дослідження / Юрій Макар, Михайло Горний, Віталій Макар, Анатолій Салюк. Чернівці: Букрек, 2011. 880 с. : іл.;
6. Гожда, К.Є., Рекотова, О.П. Генезис поняття «внутрішньо переміщених осіб». Молодий вчений, 4(2), 659–662. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=molv_2018_4%282%29__73

7. Грицай І. Понбяття «внутрішньо переміщені особи» в юридичній науці та шляхи його вдосконалення. Науковий вісник ДДУВС, 2022. Спеціальний випуск №2. С. 127-132. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-6-127-132 <https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2023/04/S2/s-2-2022-127-132.pdf>
8. Дзюбановський Ю. Еволюція концепції біженців. Міграція і толерантність в Україні : зб. статей ; за ред. Ярослава Пилинського. Київ : Стилос, 2007. С. 83–92.
9. Ісаєва Н. С. Теоретико-правова характеристика визначення поняття «внутрішньо переміщені особи». Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 4. С. 70–75. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvdduvs_2018_4_14
10. Капінус О. Я. Особливості державної політики щодо внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. наук з держ. управл. : 25.00.01 / Харків. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Харків, 2021. 215 с.
11. Капліна Г. Трудові права та зайнятість внутрішньо переміщених осіб в Україні. Актуальні проблеми права: теорія і практика. 2016. №32. С. 59-69
12. Кобець М. П. Щодо визначення поняття «внутрішньо переміщена особа» в законодавстві України. Порівняльне аналітичне право. № 1. 2016. С. 199–202. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/516430.pdf>
13. Козинець І.Г., Л.В. Шестак. Міжнародні стандарти захисту та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Молодий вчений. - 2014. - № 12(1). - С. 258-261. [http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2014_12\(1\)_61](http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=molv_2014_12(1)_61)
14. Крахмальова К. О. Адміністративно-правове забезпечення статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2017. 210 с.
15. Крахмальова К. О. Стан досліджень статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні. Часопис Київського університету права. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. 2015. С. 142–145. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Chkup_2015_3_36 ;
16. Лішик О.П. До питання визначення державного управління у сфері соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 29 (68) № 5 2018. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/5_2018/4.pdf
17. Малиновська О. А. Шляхи вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб і деякі уроки із зарубіжного досвіду : аналітична записка. С. 1–32. URL : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/migrac_prob1-a598d.pdf.
18. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. Грані. 2015. № 8. С. 6–11. http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Grani_2015_8_3

19. Михайловський В. Загальні засади правового статусу переміщених осіб. Національний юридичний журнал: теорія і практика. Квітень 2017. <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2017/2/20.pdf>
20. Міжнародна організація з міграції. <https://ukraine.iom.int/uk/dani-ta-resursy> (дата звернення 14.04.2024 р.)
21. Наджафгулієв Рафіг Іслам огли. Адміністративно-правовий статус біженців і вимушених переселенців в Азербайджанській Республіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2013. 23 с.
22. Наливайко Л. Р., Орешкова А. Ф. Внутрішньо переміщені особи: визначення поняття. Право і суспільство. 2018. № 1. С. 34 - 39. <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1987/1/9%20%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D0%B9%D0%BA%D0%BE.pdf>
23. Постанова Ради Міністрів Української РСР «Про додаткові заходи щодо посилення охорони здоров'я та поліпшення матеріального становища населення, яке проживає на території, що зазнала радіоактивного забруднення в результаті аварії на Чорнобильській АЕС» від 14.12.1989. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-89-%D0%BF#Text>
24. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
25. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи : Закон України від 28.02.1991. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/796-12/page>.
26. Репресії в Україні (1917—1990 рр.): Науково-допоміжний бібліографічний покажчик / Авт.-упор. Є. К. Бабич, В. В. Патока; авт. Вступ. Статті С. І. Білокінь. К.: Смолоскип, 2007. 519 с.
27. Римаренко Ю. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний вимір. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія і практика: енциклопедія / за ред. Ю. Римаренка. Київ: Довіра, 1998. 184 с.
28. Роговенко О.В. Аналіз міжнародних правових стандартів та національного законодавства у сфері забезпечення конституційного статусу переміщених осіб. Актуальні проблеми держави і права. <http://www.apdp.in.ua/v82/28.pdf>
29. Сірант М. М. Біженці та внутрішньо переміщені особи: співвідношення понять. Митна справа. 2015. № 2 (98). С. 154–159.